ارزیابی کارآمدی نظام مرتعداری ایران در نیم قرن گذشته

سیده زهره میردیلمی*[۱] عزت‌الله مرادی[۲]

تاریخ دریافت: ۱۳۹۴/۰۵/۰۴ - تاریخ تصویب: ۱۳۹۵/۱۲/۱۸

چکیده

نقطه عطف ایجاد تغییرات چند بعدی در نظام مرتعداری ایران، قانون ملی شدن جنگل‌ها و مراتع است. اقدامات و برنامه‌های متعددی در مراتع انجام شد. تاکنون اثرگذاری طرح‌ها و برنامه‌ها، وضعیت بهره‌برداران و مراتع به صورت جامع و در گذر زمان ارزیابی نشده است. هدف از تحقیق حاضر ارزیابی اقتصادی، اکولوژیکی و سیاستی- نهادی نظام مرتعداری ایران در طی نیم قرن گذشته بود. ابزار تحقیق پرسشنامه و مصاحبه بود. روند تغییرات معیارهای انتخابی با استفاده از سه معیار اقتصادی (کاهش درآمد نسبی بهره‌برداران)، بوم‌شناختی (کاهش تولید مراتع) و سیاستی- نهادی (ناموفق بودن اقدامات و برنامه‌های دولت) در طیف ۹ گزینه‌ای لیکرت ارزیابی شدند. انتخاب جوامع آماری از بین دست‌اندرکاران کلیدی نظام مرتعداری مبتنی بر رویکرد شهرت و نمونه‌گیری هدفمند صورت گرفت. جوامع پاسخگو معتقد هستند شاخص‌های تولید مراتع و درآمد حاصل از بهره‌برداری در انتهای فصل بهره‌برداری در گذشته "بیشتر" با امتیاز متوسط ۷/۴۹ بوده است در حالیکه روند آن سال به سال با رتبه‌ی متوسط ۱/۸ کاهش یافته است. همچنین نتایج نشان می‌دهد نظام مرتعداری ایران در حال حاضر کارآمد نیست. به طوریکه از گذشته تاکنون سطح مراتع و تولیدات مرتعی کاهش و نارضایتی بهره‌برداران از حرفه مرتعداری افزایش یافته است. از طرفی اقدامات و برنامه‌هایی که از طرف سازمان‌های مسئول انجام شده است در وضعیت عمومی مرتع و مرتعداران چندان مؤثر نبوده است. توصیه می‌شود اقدامات مؤثرتری حداقل برای حفظ مراتع موجود و توانمندسازی جوامع درگیر مستقیم در مراتع توسط بخش خصوصی و دولتی انجام شود.

واژه‌های کلیدی: نظام مرتعداری، کارآمدی، مرتع، دست اندرکاران کلیدی، نظرسنجی.

[۱]- دانش‌آموخته‌ی دکتری علوم مرتع، دانشگاه علوم کشاورزی و منابع طبیعی گرگان

*: نویسنده مسئول: zohremirdeilami@gmail.com

[۲]- دانش آموخته‌ی دکتری علوم مرتع، گرایش اکولوژی، دانشگاه علوم کشاورزی و منابع طبیعی گرگان و کارشناس ارشد اداره کل منابع طبیعی و آبخیزداری استان اصفهان

[Downloaded from rangelandsrm.ir on 2026-11-24]

[DOR: 20.1001.1.20080891.1396.11.4.1.4]

مقدمه

نقطه عطف ایجاد تغییرات چندبعدی در نظام مرتعداری ایران، قانون ملی شدن جنگل‌ها و مراتع است (۴۵). در این دوره (حدود نیم قرن) برنامه‌ها، اقدامات و سیاست‌های متعددی به منظور حفظ، احیاء، اصلاح، توسعه و بهره‌برداری از مراتع انجام شده است. از نظر ساختاری-تشکیلاتی، وزارت منابع طبیعی در سال ۱۳۴۶ و سازمان جنگل‌ها و مراتع کشور در سال ۱۳۵۰ تشکیل شد. هم‌اکنون دفتر امور مراتع در سازمان جنگل‌ها، مراتع و آبخیزداری کشور به عنوان ستاد و ادارات منابع طبیعی به عنوان کانون‌های اجرایی اقدام به مدیریت، برنامه‌ریزی و سیاست‌گذاری در مراتع می‌کنند.

تهیه طرح مرتعداری به‌عنوان مهم‌ترین برنامه و اقدام مدیریتی اجرایی در سال ۱۳۷۰ با شتاب بیشتری شروع شد. مطالعات نشان می‌دهد که بیش از ۵۰ درصد از طرح‌های مرتعداری اجراشده در وضعیت عالی تا خوب قرار دارد (۱۸) و ۷۰ درصد طرح‌ها از نظر اقتصادی توجیه‌پذیر (۵۹ و ۶۲) و با اثرگذاری مثبت هستند (۵). از عوامل موفقیت طرح‌های مرتعداری، مشارکت نهادهای محلی و سیستم مدیریت و تصمیم‌گیری بالا به پایین و تمرکز قدرت در دست دولت (۴۸)، اخذ نظر بهره‌برداران در زمان تهیه طرح و استفاده از دانش بومی و تجربه آنها (۱۵)، افزایش آگاهی از طرح‌های مرتعداری (۵۷)، سطح تحصیلات، سابقه مرتعداری و کیفیت مراتع (۴۱) عنوان شد. همچنین سن، نوع اشتغال و درآمد سالیانه رابطه معنی‌داری با میزان همکاری بهره‌برداران در اجرای مفاد طرح‌ها و موفقیت آنها دارد (۲۹ و ۳۸). متوسط وزنی کشور در میزان مشارکت مجریان ۵۶ درصد می‌باشد و این بیانگر مشارکت ضعیف مجریان در اجرای طرح‌های مرتعداری است (۷). نتایج ارزیابی طرح های مرتعداری بر وضعیت مراتع نشان داده که در ۳۷/۳ درصد از طرح‌های مرتعداری وضعیت مرتع تغییری ننموده است و برخی طرح‌های در حال اجرا به‌دلیل عدم هماهنگی بین مجریان، عدم تمایل آنها به ادامه طرح، عدم توانایی مالی مجریان و عدم امکان استفاده از تسهیلات بانکی متوقف شده‌اند (۷).

متغیر تحقق انتظارات از میان متغیرهای مربوط به ویژگی‌های طرح تعادل دام و مرتع و متغیر تحصیلات از میان متغیرهای مربوط به ویژگی‌های فردی، بیشترین تأثیر را در مشارکت مجریان در برنامه‌های طرح تعادل دام و مرتع دارد (۲۵). علاوه بر طرح مرتعداری، تعادل دام و مرتع، اسکان عشایر؛ شرکت‌های تعاونی مرتعداری نیز به‌عنوان راه‌حلی برای کاهش تخریب مراتع کشور و مشکلات اجتماعی مرتعداران در نظرگرفته شد (۱۴ و ۳۳). عواملی از جمله همکاری تعاونی‌ها با سازمان‌های زیربط (۳۰، ۴۶ و ۶۹) و ارتباط با سایر تعاونی‌ها و رضایت‌مندی اعضاء (۱ و ۶۱) در موفقیت تعاونی‌ها مؤثر است (۳۵، ۴۹ و ۶۷). در عین حال چالش‌های اقتصادی، اجتماعی و مدیریتی تعاونی‌های مرتعداری و طرح‌های مرتعداری کشور موارد متعددی عنوان شد (۸).

در طول برنامه‌های اول الی پنجم توسعه‌ی اقتصادی، اجتماعی ایران به‌منظور مدیریت بهینه بر عرصه‌های مرتعی کشور؛ طرح ملی مدیریت پایدار مراتع کشور، طرح ملی به هنگام‌سازی نقشه پوشش گیاهی، پروژه‌های اصلاحی احیایی، پروژه‌های مدیریتی اجرا شد (۱۳ و ۱۸). بررسی اثر طرح‌های مرتعداری در مدت ده سال گذشته نشان داده است که وضعیت مرتع حدود یک طبقه ارتقاء یافته است (۴۲). با اینحال، گاهاً ارزیابی‌ها عدم موفقیت پروژه‌ها و طرح‌ها را نشان داده است (۴۵ و ۵۴). نظام مرتعداری ایران با چالش‌های متعددی روبرو است که منجر به تخریب مرتع و مدیریت نامناسب مراتع شده است. این چالش‌ها عبارتند از تخریب مراتع را چرای بی‌رویه و تعداد زیاد دام و دامدار (۱۰، ۳۶، ۶۶، ۴۴ و ۶۴)، عوامل فرهنگی نامناسب و بی‌دانشی بهره‌برداران از مراتع (۱۷ و ۴۰). عوامل اجتماعی (اعتماد در روابط فردی، اعتماد نهادی، امنیت اجتماعی و همکاری متقابل) (۲۱ و ۲۸) و اقتصادی (۱۲). برخی محققان عوامل معیشتی و مدیریتی فوق را مهمترین عوامل تخریب مراتع استان گلستان معرفی نمودند (۲۲، ۶۰ و ۶۳).

طبق تحقیقات انجام شده توسط محققین، دلایل عدم دستیابی به استفاده‌ی بهینه از علوفه تولیدی مراتع در ممیزی و تنسیق مراتع شناسایی شد: از جمله نواقص قوانین موجود در زمینه بهره‌برداری صحیح از مراتع، تعدد تشکیلات اجرایی در منطقه، عدم استقرار تشکیلات اجرایی مناسب در منطقه، تعدد بهره‌برداران در اغلب مراتع منطقه،

[Downloaded from rangelandsrm.ir on 2026-11-24]

[DOR: 20.1001.1.20080891.1396.11.4.1.4]

غیراقتصادی بودن اندازه گله برای اغلب بهره‌برداران مجاز، عدم سازماندهی بهره‌برداران، عدم قاطعیت دستگاه اجرایی در انجام مسئولیت‌های قانونی و کمبود علوفه در قشلاق، میانبند و مسیر کوچ (۶، ۲۶، ۳۴ و ۵۶).

میزان تخریب کمی یا کاهش سطح مراتع کشور طی ۴۰ سال از سال ۱۳۳۵ تا ۱۳۷۵، ۹ درصد اعلام شده است. طبق گزارش موجود از زمان ملی شدن جنگل‌ها و مراتع سطح مراتع ایران از ۱۰۰ (۵۰) به ۸۴/۸ میلیون هکتار در سال ۱۳۸۴کاهش یافت (۵۵). طی سال‌های ۱۳۳۵ تا ۱۳۷۵ در ناحیه رویشی ایران -تورانی حدود ۴۹ درصد از کیفیت یا توان تولیدی مراتع کاسته شده است (۹). بر اساس ارزیابی پنج ساله (از سال ۱۳۸۵ الی ۱۳۸۹)، ۰/۷ درصد از سطح مراتع نیمه‌متراکم کاسته شده است و ۰/۳ درصد بر سطح مراتع کم تراکم افزوده شده است. این آمار و گزارشات حاکی از کاهش کیفیت و کمیت مراتع ایران است (۲۰). تاکنون در زمینه‌ی اثرگذاری طرح‌ها و برنامه‌های انجام شده در مرتع، وضعیت بهره‌برداران و مراتع به صورت جامع و در گذر زمان پایش و ارزیابی نشده است. هدف از تحقیق حاضر ارزیابی اقتصادی، اکولوژیکی و سیاستی- نهادی نظام مرتعداری ایران است. این سؤال مطرح است که روند تغییرات مراتع ایران از ابعاد متفاوت اقتصادی، اکولوژیکی و سیاستی-نهادی از زمان ملی شدن مراتع تا کنون چگونه است؟ نتایج این تحقیق می‌تواند مستقیماً مورد استفاده مدیران و برنامه‌ریزان قرار گیرد.

مواد و روش‌ها

منطقه مورد مطالعه

تحقیق حاضر، در سطح منطقه‌ای در استان‌های گلستان و خراسان شمالی به دلیل دسترسی و قابلیت مدیریت تحقیق در بعد زمان و مکان انجام شد. این دو استان همجوار واقع در بخش شمال شرقی کشور، از شمال به کشور ترکمنستان، از جنوب به استان سمنان، از شرق به استان خراسان رضوی و از غرب به دریای خزر و استان مازندران محدود می‌شوند.

استان‌های گلستان و خراسان شمالی از تنوع قومی برخوردارند. اقوام مختلف کرد، فارس و ترکمن از مراتع به شیوه‌های مختلف مشاعی و افرازی بهره‌برداری می‌کنند. انواع بهره‌برداری روستایی، عشایری کوچرو و نیمه‌کوچرو در این استانها مشاهده می‌شود. مراتع در منطقه مورد مطالعه از نظر موقعیت جغرافیایی و آب و هوایی، مشتمل بر سه گروه عمده مراتع ییلاقی، قشلاقی و میان‌بند است.

شرایط بوم‌شناختی در منطقه مورد مطالعه از تنوع بالایی برخوردار است. این تنوع، سبب پیدایش انواع متفاوتی از شرایط رویشگاهی شده است. از نظر پستی و بلندی مشتمل بر سه بخش اصلی جلگه‌ای، کوه‌پایه‌ای و کوهستانی است و پراکنش اقلیمی مناسبی دارد. خلاصه‌ای از اطلاعات استان‌های گلستان و خراسان شمالی در جدول ۱ ارائه شده است.

جدول ۱- خلاصه‌ای از اطلاعات پایه‌ی مراتع استان‌های گلستان و خراسان شمالی

پارامتر / استان	تعداد سامان	مساحت (هکتار)	تعداد دام موجود	تعداد دام مجاز	تعداد بهره-بردار	تعداد بهره‌بردار غیرذیحق	اقلیم غالب
گلستان	۲۷۰	۸۶۲۸۲۵	۱۲۶۴۲۹۷	۵۲۵۲۲۹	۵۳۹۷	۳۸۰	خشک
خراسان شمالی	۸۱۱	۱۴۱۴۸۵۰	۱۹۶۳۹۶۱	۱۱۰۱۹۲۶	۲۶۷۹۴	۲۶۷۹	نیمه‌خشک

به‌نظر می‌رسد استان‌های گلستان و خراسان شمالی به‌عنوان نمونه‌ای از کل (در سطح ملی)، به خوبی با مسائل و مشکلات موجود در سطح ملی مواجه و بتوانند به‌عنوان نمونه از لحاظ بررسی مشکلات و تعمیم به کل، مناسب باشند.

[Downloaded from rangelandsrm.ir on 2026-11-24]

[DOR: 20.1001.1.20080891.1396.11.4.1.4]

جامعه آماری

برای انجام تحقیق حاضر، ابتدا اقدام به انتخاب جامعه نمونه آماری پاسخگو از بین ذی‌نفعان[۱] (دست اندرکاران آگاه به مراتع) در نظام مرتعداری شده است. جامعه پاسخگو مرکب از بهره‌برداران از مراتع (در دو بخش شامل بهره‌برداران ذیحق[۲] و غیرذیحق)، کارشناسان بخش مرتع به نمایندگی از نظام اداری، استادان دانشگاه/متخصصان و محققان مراکز تحقیقاتی به نمایندگی از نظام آموزش و تحقیقات و بخش خصوصی (شامل اعضاء شرکت‌های تعاونی، کارشناسان شرکت‌های خصوصی، سازمان‌های مردم نهاد و غیره) است.

طراحی پرسشنامه

پرسشنامه‌ای در سه معیار ارزیابی کارآمدی نظام مرتعداری ایران عبارتند از اقتصادی (کاهش درآمد نسبی بهره‌برداران)، بوم‌شناختی (کاهش تولید مراتع) و سیاستی-نهادی (ناموفق بودن اقدامات و برنامه‌های اداره) تدوین شد. شاخص‌های اقتصادی شامل تغذیه دام با علوفه دستی و میزان درآمد/عواید نسبی حاصل از مرتع و مرتعداری در انتهای فصل بهره‌برداری؛ شاخص‌های بوم‌شناختی شامل تولیدات مرتعی از جمله علوفه و آب، محصولات جانبی مربوط به عرصه (درآمد مستقیم) از جمله گیاهان دارویی، صنعتی، خوراکی و محصولات لبنی و محصولات محصولات جانبی غیرعرصه‌ای (درآمد غیر مستقیم) شامل صنایع دستی، قالی بافی، صنعت عشایری، گردشگری و زنبورداری هستند. روند تغییرات معیارهای انتخابی با استفاده از چند شاخص و از طریق مقایسه پارامتر مورد بررسی در حال حاضر با گذشته، مورد ارزیابی قرار گرفت. روند تغییرات معیارها، با استفاده از طیف ۹ گزینه‌ای لیکرت با اعداد ۱، ۳، ۵ و ۹ (از یک با نقش کمتر تا نه با نقش بیشتر) رتبه‌بندی شدند.

پرسشنامه‌های فوق در همه‌ی جوامع آماری تکمیل شدند. با این تفاوت که در پرسشنامه‌ی مربوط به بهره-برداران بخشی مربوط به اطلاعات بهره‌برداران اضافه شد. در این بخش، از بهره‌برداران درخواست شد اطلاعاتی از قبیل داشتن پروانه‌ی چرا، سابقه‌ی مشارکت در طرح‌ها و ... درج شود تا میزان آشنایی آنها با موضوع سنجیده شود.

جمع‌آوری اطلاعات

برای جمع‌آوری اطلاعات از تکمیل پرسشنامه و مصاحبه استفاده شد که در دو مرحله به شرح زیر به انجام رسید. لازم به ذکر است تعداد جامعه آماری حدود ۱۰ هزار نفر و تعداد افراد مصاحبه شده ۲۳۱ نفر بوده‌اند.

الف- گروه بهره‌برداران: انتخاب بهره‌برداران مبتنی بر رویکرد شهرت[۲] و نمونه‌گیری هدفمند (روش‌های نمونه‌برداری گلوله برفی[۳] و موارد ویژه[۴]) صورت گرفت (۶۵).

رویکرد شهرت یکی از رویکردهای بررسی دست‌اندرکاران است. در این رویکرد، از افراد دارای نقش ویژه و آگاه درخواست شد تا در تحلیل دست‌اندرکاران شرکت کنند. این رویکرد شامل استفاده از افراد ممتاز در فرآیندهای تصمیم‌گیری است. افراد ممتاز در سازمان‌ها؛ مدیران تصمیم‌گیرنده و در جوامع محلی؛ بزرگان یا به اصطلاح ریش‌سفیدان محلی و مجرب در زمینه مرتعداری هستند (۲).

برای اجرای این بخش از مطالعه از تکنیک نمونه‌گیری هدفمند استفاده شد. منطق و قدرت این نوع از انتخاب به این مفهوم باز می‌گردد که نمونه‌های انتخاب شده بیشترین میزان اطلاعات را بر اساس سؤال پژوهش فراهم آورند (۳۱، ۴۴). این نوع از نمونه‌گیری شامل انتخاب واحدهای مورد

---

[۱]- ذی‌نفع یک فرد یا گروهی است که‌می‌تواند در موفقیت و یا شکست پروژه‌که در آن نقش‌دارند، تأثیربگذارد و یا تأثیر بپذیرد (۵۱). لازم به ذکر است در تحقیق حاضر، افراد ذی‌نفع یا ذی‌مدخل، افرادی هستند که به نوعی در اجزاء نظام مرتعداری دخالت دارند و با مرتع و عوامل مؤثر بر آن آشنایی کامل دارند.

[۲]- ذیحق یا غیر ذیحق بودن دامداران با توجه به پروانه چرا، طرح مرتعداری و عضویت در شرکت‌های تعاونی قابل تشخیص است. دامداران ذیحق دارای پروانه چرا و یا طرح مرتعداری و یا عضو شرکت تعاونی هستند. تشخیص ذیحق و غیر ذیحق بودن دامداران طی ممیزی مرتع صورت می‌گیرد.

[2]- Reputation analysis
[3]- Snowball sampling
[4]- Critical Case Sampling

[Downloaded from rangelandsrm.ir on 2026-11-24]
[DOR: 20.1001.1.20080891.1396.11.4.1.4]

پژوهش بر اساس هدف پژوهش است (۶۸). در این مطالعه نیز با همین هدف از نمونه‌گیری هدفمند و از روش گلوله برفی استفاده شد. به این معنی که به‌منظور آشنایی با افراد خبره و مطلعین کلیدی[1] به اداره‌ی کل منابع طبیعی و آبخیزداری استان، بخش مرتع مراجعه گردید. تعدادی از خبرگان محلی توسط این اداره معرفی گردیدند. با مراجعه به این افراد، هرکدام چند مطلع دیگر را معرفی کردند. برای انتخاب بهره‌برداران از معیارهایی مانند سابقه کار، تجربه صحرایی و سطح سواد استفاده شد. افرادی که معیارهای مورد نظر را داشتند و بیشترین مراجعه به آنها داده شده بود، به عنوان اعضای نمونه انتخاب شدند. به این روش، نمونه‌گیری موارد ویژه اطلاق می‌شود.

لازم به ذکر است برای نظرسنجی از گروه بهره‌برداران از روش مصاحبه با سؤالات از پیش تعیین شده استفاده شد. منظور از سؤالات از پیش تعیین شده آن است که برای درک ماهیت سؤال، از قبل اطلاعاتی درمورد جوامع بهره بردار و سامان عرفی جمع‌آوری شد و سؤالات متناسب با شرایط آن سامان عرفی پرسیده شد. به دو نمونه از این سؤالات اشاره می‌شود: الف) برای پرسش این سوال که "سهم گیاهان مرتعی که دام آنها را چرا نمی‌کند و یا تولید کم دارند در کاهش درآمد بهره‌برداران چقدر است"، اینطور پرسیده شد: "چقدر گیاه اسپند باعث شده است درآمد حاصله از دام توسط شما کم شود؟" و ب) برای پرسش این سوال که "سهم اقداماتی که اداره انجام میدهد در زمان مناسب نیست و بهمین خاطر است که نتیجه مطلوب ندارد، چقدر است"، اینطور پرسیده شد: "چقدر بخاطر اینکه سمپاشی در مراتع برای از بین بردن ملخها دیر انجام می‌شود در کم شدن درآمد شما تأثیر دارد؟" گاهی برای تفهیم مطالب از آوردن مثال و مصادیق و استفاده از عکس و کاغذهای رنگی با ابعاد مختلف استفاده شد.

در مجموع تعداد ۶۸ مصاحبه با بهره‌برداران انجام شد. با توجه به اینکه برخی افراد توانایی پاسخ به تعداد زیادی از پرسش‌ها را نداشتند تعداد ۵۷ پرسشنامه از گروه بهره‌برداران در آنالیز وارد شد.

ب- گروه سایر جوامع آماری: برای انتخاب کارشناسان اجرا و مدیران از معیارهایی مانند سابقه‌ی کار و میزان تحصیلات استفاده شد. تعداد ۹۸ پرسشنامه برای کارشناسان اجرا و مدیران تکمیل شد. برای انتخاب محققان و استادان دانشگاه، رتبه دانشگاهی و میزان آشنایی با موضوع تحقیق به‌عنوان معیار درنظر گرفته شد. اطلاعات مورد نیاز با استفاده از تعداد ۶۵ پرسشنامه از گروه محققان، متخصصان و بخش خصوصی جمع‌آوری شد. نظرسنجی به دو صورت مصاحبه‌ی حضوری و پرسشنامه انجام شد.

در مجموع تعداد ۲۳۱ پرسشنامه جمع‌آوری شد که اطلاعات ۱۸۶ پرسشنامه وارد آنالیز شد.

آنالیز داده‌های جمع‌آوری شده

اهمیت **روایی** از آن جهت است که اندازه‌گیری نامناسب و ناکافی می‌تواند هر پژوهش و تحقیق علمی را بی‌ارزش سازد. در این تحقیق برای افزایش روایی محتوای پرسشنامه از نظرات تخصصی استادان به ویژه استاد راهنما و استاد مشاور، محققان، کارشناسان اجرا، مدیران و به ویژه بهره‌برداران عرصه‌های مرتعی استفاده شد. با توزیع ابتدایی پرسشنامه میان تعدادی از جوامع آماری و اعمال نظرات اصلاحی آنان، روایی محتوای پرسشنامه انجام شد.

پس از استخراج داده‌ها، میزان **اعتبار** پرسشنامه از طریق محاسبه‌ی ضریب آلفای کرونباخ برای معیارهای مختلف محاسبه و تعیین شد که نتایج آن در جدول ۲ ارائه شده است.

نتایج نشان‌دهنده‌ی آن است که سؤالات طراحی شده در بخش‌های مختلف پرسشنامه قابل اعتماد هستند (آلفای کرونباخ اغلب بالای ۶۰ درصد برآورد شده است).

[1]- Key informant

[Downloaded from rangelandsrm.ir on 2026-11-24]

[DOR: 20.1001.1.20080891.1396.11.4.1.4]

جدول ۲- نتایج حاصل از ضریب آلفای کرونباخ معیارهای مورد استفاده

جامعه‌ی آماری	گویه	تعداد گویه	مقدار ضریب آلفای کرونباخ
بهره‌بردار	ارزیابی روند معیار اقتصادی	۴	۰/۵۷
	ارزیابی روند معیار بوم‌شناختی	۸	۰/۵۳
	ارزیابی روند معیار سیاستی- نهادی	۴	۰/۶۷
کارشناس اجرا و مدیر	ارزیابی روند معیار اقتصادی	۴	۰/۹۸
	ارزیابی روند معیار بوم‌شناختی	۸	۰/۶۳
	ارزیابی روند معیار سیاستی- نهادی	۴	۰/۷۷
محقق و استاد دانشگاه	ارزیابی روند معیار اقتصادی	۴	۰/۸۸
	ارزیابی روند معیار بوم‌شناختی	۸	۰/۴۶
	ارزیابی روند معیار سیاستی- نهادی	۴	۰/۵۸
بخش خصوصی	ارزیابی روند معیار اقتصادی	۴	۰/۵۲
	ارزیابی روند معیار بوم‌شناختی	۸	۰/۷۶
	ارزیابی روند معیار سیاستی- نهادی	۴	۰/۹۹

برای ارزیابی کارآمدی نظام مرتعداری ایران از آمار توصیفی (میانگین و انحراف معیار) رتبه‌های به‌دست آمده استفاده شده است.

نتایج

معیار اقتصادی (کاهش درآمد نسبی بهره‌برداران)

نتایج نشان داد جوامع پاسخگو معتقد هستند علوفه دستی اختصاص داده شده برای تغذیه دام در گذشته "بسیار کم" با رتبه متوسط ۱/۸ بوده است. تولید علوفه مراتع در گذشته برای تغذیه دام بهره‌برداران کافی بود. درحالی که از زمان ملی شدن مراتع به بعد، میزان علوفه اختصاص یافته برای تغذیه دام سال به سال کاهش یافته است. بهره‌برداران کاهش میزان علوفه سال به سال را در طبقه "زیاد/با شدت بالا" با امتیاز متوسط ۷/۴۹ رتبه‌بندی کردند. همچنین جوامع پاسخگو معتقدند میزان درآمد نسبی حاصل از مرتع و مرتعداری در انتهای فصل بهره‌برداری در گذشته (قبل از ملی شدن مراتع) بسیار زیاد (با امتیاز متوسط ۷) بوده است. در حالیکه این میزان سال به سال کمتر (با امتیاز متوسط ۲/۸۸) شده است (جدول ۳).

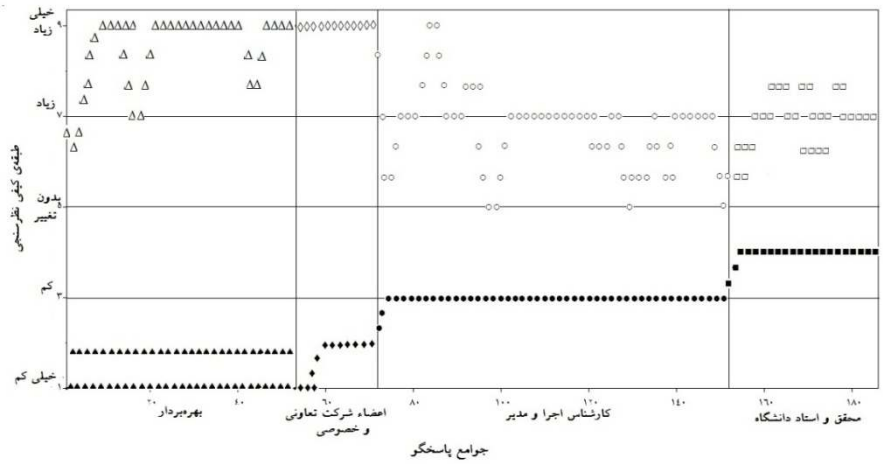
جدول ۳- ارزیابی معیار کاهش درآمد نسبی بهره‌برداران با توجه به نظرات جوامع پاسخگو

کد	زیرمعیار	میانگین	انحراف معیار	ضریب تغییرات
Econo 1	میزان تغذیه دام با علوفه دستی در گذشته	۱/۸۱	۱/۰۲	۰/۵۶
Econo 2	روند میزان تغذیه دام با علوفه دستی سال به سال	۷/۴۹	۱/۲۷	۰/۱۷
Econo 3	میزان درآمد نسبی حاصل از مرتع و مرتعداری در گذشته	۷	۱/۶۴	۰/۲۳
Econo 4	روند میزان درآمد نسبی حاصل از مرتع و مرتعداری سال به سال	۲/۸۸	۱/۱۷	۰/۴۱

نظر جوامع مختلف با علائم متمایز از هم در نمودار ارائه شده است. با توجه به شکل؛ بهره‌برداران و اعضاء شرکت‌های خصوصی و تعاونی، میزان تولید علوفه در گذشته را در طبقه‌ی "بسیار کم" ارزیابی کردند. همچنین کارشناسان اجرا و مدیران، محققان و استادان دانشگاه آن را در طبقه "کم" ارزیابی کردند. اختلاف نظر کارشناسان اجرا و مدیران، به‌ویژه محققان و استادان دانشگاه را نسبت به سایر جوامع پاسخگو، می‌توان در نظرات آنها در مورد ارزیابی روند کاهش درآمد نسبی بهره‌برداران مشاهده نمود. روند تغییرات میزان تغذیه دام با علوفه دستی سال به سال توسط بهره‌برداران در طبقه "خیلی زیاد" در حالیکه توسط برخی کارشناسان اجرا، مدیران و محققان در طبقه "زیاد تا بدون تغییر" ارزیابی شد (شکل ۱).

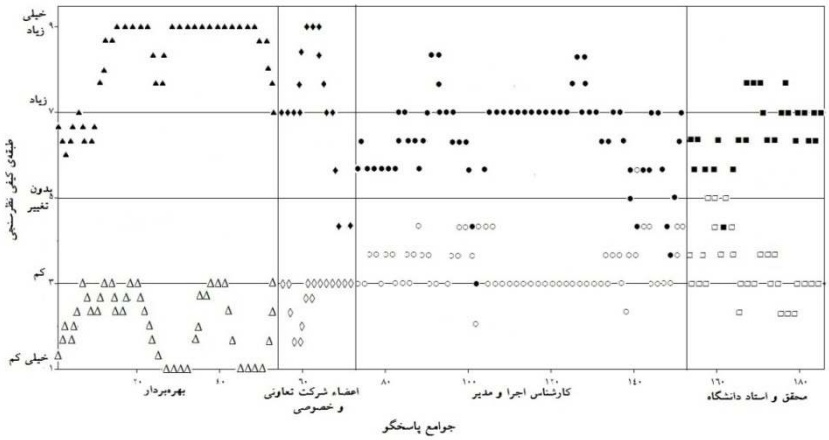
[Downloaded from rangelandsrm.ir on 2026-11-24]

[DOR: 20.1001.1.20080891.1396.11.4.1.4]

شکل ۱- میزان رتبه‌های اختصاص داده شده به زیرمعیار ارزیابی میزان تغذیه دام با علوفه دستی (در شکل بالا؛ علائم توپر(مشکی) معرف زیرمعیار Econo 1 و علائم توخالی معرف Econo 2 هستند).

نظرات بهره‌برداران با نظرات برخی کارشناسان اجرا، مدیران، محققان و استادان دانشگاه متناقض است. بهره‌برداران، درآمد نسبی بهره‌برداران را در گذشته در انتهای فصل بهره‌برداری در طبقه‌ی "خیلی زیاد" رتبه‌دهی کردند در حالیکه سایر جوامع پاسخگو آن‌را در طبقه "زیاد تا بدون تغییر" رتبه‌دهی کردند. روند تغییرات میزان درآمد نسبی بهره‌برداران سال به سال توسط بهره‌برداران در طبقه‌ی "خیلی کم" در حالیکه توسط برخی کارشناسان اجرا، مدیران و محققان در طبقه "کم تا زیاد" ارزیابی شد (شکل ۲).

شکل ۲- میزان رتبه‌های اختصاص داده شده به زیرمعیار ارزیابی کاهش درآمد نسبی حاصل از مرتعداری (در شکل بالا؛ علائم توپر(مشکی) معرف زیرمعیار Econo 3 و علائم توخالی معرف Econo 4 هستند).

معیار بوم‌شناختی (کاهش تولید مراتع)

جوامع پاسخگو معتقدند تولید مرتع در گذشته خیلی زیاد (با رتبه متوسط ۷/۹۶) بوده است. درحالی که با توجه به نظرسنجی به عمل آمده، از زمان ملی شدن مراتع به بعد، میزان تولید مراتع سال به سال کمتر شده است (با امتیاز متوسط ۲/۶۱). همچنین جوامع پاسخگو معتقدند میزان محصولات جانبی که مستقیماً از عرصه مرتعی به‌دست می‌آید (از جمله گیاهان دارویی، محصولات لبنی و ...) در گذشته (قبل از ملی شدن مراتع) نسبتاً بیشتر (با امتیاز متوسط ۵/۷) بوده است. در حالیکه این میزان سال به سال کمتر شده است (با امتیاز متوسط ۴/۳۱). جوامع پاسخگو استفاده از محصولات جانبی غیرعرصه‌ای از جمله

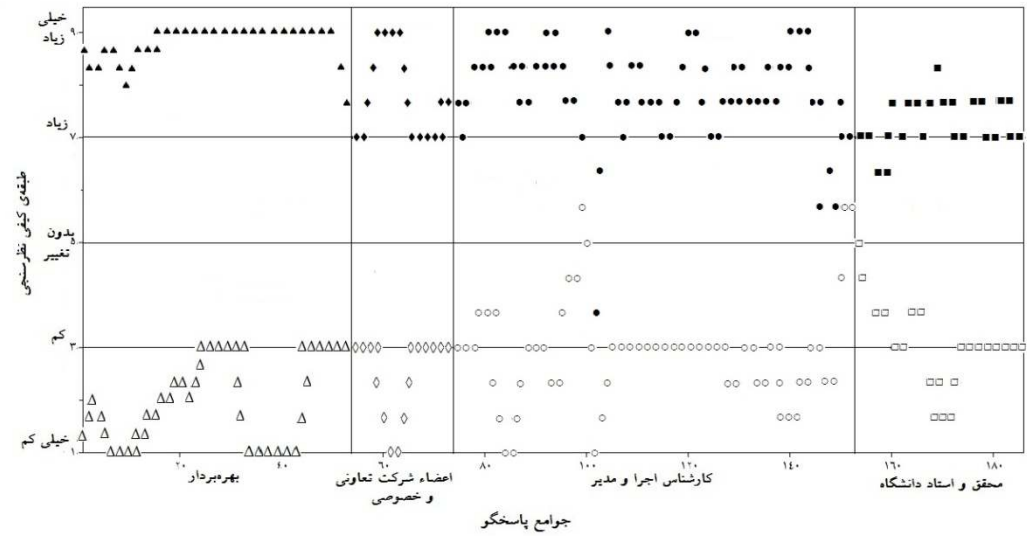
[Downloaded from rangelandsrm.ir on 2026-11-24]
[DOR: 20.1001.1.20080891.1396.11.4.1.4]

زنبورداری، گردشگری، قالی بافی و ... را در گذشته در طبقه "بیشتر" (با امتیاز متوسط ۷) و روند تغییر آنرا سال به سال "کمتر" (با امتیاز متوسط ۳) ارزیابی‌کردند (جدول ۴).

جدول ۴- ارزیابی معیار کاهش تولید مراتع با توجه به نظرات جوامع پاسخگو

کد	زیرمعیار	میانگین	انحراف معیار	ضریب تغییرات
Ecolo 1	میزان تولید مرتع در گذشته	۷/۹۶	۱/۳۳	۰/۱۷
Ecolo 2	روند تغییرات میزان تولید مرتع سال به سال	۲/۶۱	۱/۱۹	۰/۴۵
Ecolo 3	میزان محصولات جانبی وابسته به عرصه (درآمد مستقیم) در گذشته	۵/۷۴	۱/۶۶	۰/۲۹
Ecolo 4	روند تغییرات میزان محصولات جانبی وابسته به عرصه (درآمد مستقیم) سال به سال	۴/۳۱	۱/۷۰	۰/۳۹
Ecolo 5	میزان محصولات جانبی غیر عرصه‌ای (درآمدغیر مستقیم) در گذشته	۷/۱۰	۱/۵۲	۰/۲۱
Ecolo 6	روند تغییرات میزان محصولات جانبی غیر عرصه‌ای (درآمدغیر مستقیم) سال به سال	۳/۳۶	۱/۶۷	۰/۴۹

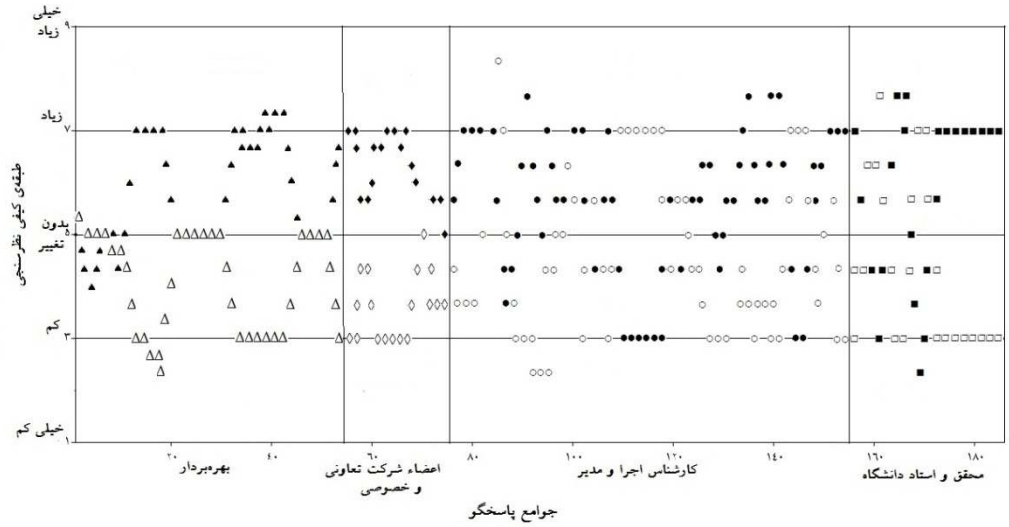
بهره‌برداران میزان تولیدات مرتعی در گذشته را در طبقه‌ی "بسیار زیاد" ارزیابی کردند در حالیکه کارشناسان اجرا، مدیران، محققان و استادان دانشگاه آن را در طبقه "زیاد تا خیلی زیاد" ارزیابی کردند. روند تغییرات میزان تولیدات مرتعی سال به سال توسط بهره‌برداران در طبقه "خیلی کم" در حالیکه توسط برخی کارشناسان اجرا، مدیران و محققان در طبقه "کم" ارزیابی شد (شکل ۳).

شکل ۳- میزان رتبه‌های اختصاص داده شده به زیرمعیار ارزیابی کاهش تولید مراتع (در شکل بالا؛ علائم توپر (مشکی) معرف زیرمعیار Ecolo 1 و علائم توخالی معرف Ecolo 2 هستند).

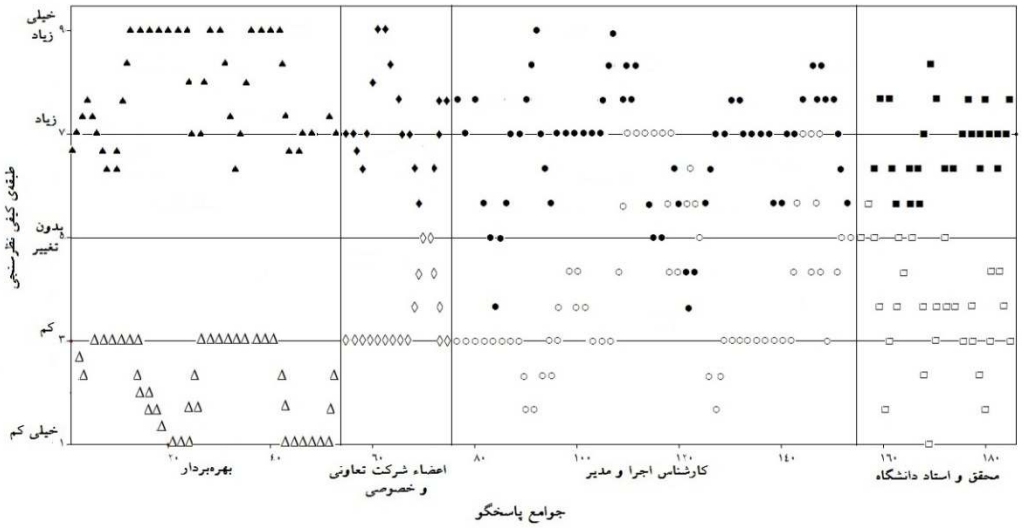
بهره‌برداران، میزان درآمد مستقیم مراتع را در گذشته در طبقه "فرقی نکرده است الی بیشتر بوده است" در حالیکه سایر جوامع پاسخگو آن زیر معیار را در طبقه "کمتر شده است الی بیشتر شده است" رتبه‌دهی کردند. این نشان‌دهنده وجود نظرات متعدد و پراکنده در این زیرمعیار است. روند تغییرات میزان درآمد مستقیم مراتع سال به سال توسط بهره‌برداران در طبقه "کمتر شده است الی فرقی نکرده است" در حالیکه توسط برخی کارشناسان اجرا، مدیران و محققان در طبقه "کمتر شده است الی بیشتر شده است" ارزیابی شد (شکل ۴).

[Downloaded from rangelandsrm.ir on 2026-11-24]
[DOR: 20.1001.1.20080891.1396.11.4.1.4]

شکل ۴- میزان رتبه‌های اختصاص داده شده به زیرمعیار ارزیابی کاهش میزان درآمد مستقیم مراتع (در شکل بالا؛ علائم توپر(مشکی) معرف زیرمعیار Ecolo 3 و علائم توخالی معرف Ecolo 4 هستند).

بهره‌برداران، میزان درآمد غیرمستقیم مراتع را در گذشته در طبقه "بیشتر بوده است الی خیلی بیشتر بوده است" رتبه‌دهی کردند در حالیکه سایر جوامع پاسخگو آن زیر معیار را در طبقه "فرقی نکرده است الی خیلی بیشتر شده است" رتبه‌دهی کردند. روند تغییرات میزان درآمد غیر مستقیم مراتع سال به سال توسط بهره‌برداران در طبقه "خیلی کمتر شده است الی کمتر شده است" ارزیابی شد در حالیکه توسط برخی کارشناسان اجرا، مدیران و محققان در طبقه "کمتر شده است الی بیشتر شده است" ارزیابی شد (شکل ۵).

شکل ۵ - میزان رتبه‌های اختصاص داده شده به زیرمعیار ارزیابی کاهش درآمد غیرمستقیم مراتع (در شکل بالا؛ علائم توپر(مشکی) معرف زیرمعیار Ecolo 5 و علائم توخالی معرف Ecolo 6 هستند).

معیار سیاستی- اجتماعی

جوامع پاسخگو معتقد هستند در گذشته (قبل از ملی شدن مراتع) حضور بخش دولتی در حفظ و بهبود وضع عمومی مراتع تفاوت چندانی با حال حاضر نداشته است (با امتیاز متوسط ۴/۲۲). آنها اذعان دارند با وجود گستردگی تشکیلات مدیریتی مراتع، از گذشته تا کنون تغییر چندانی در بهبود وضعیت مراتع (با امتیاز متوسط ۴/۷۵) و کاهش

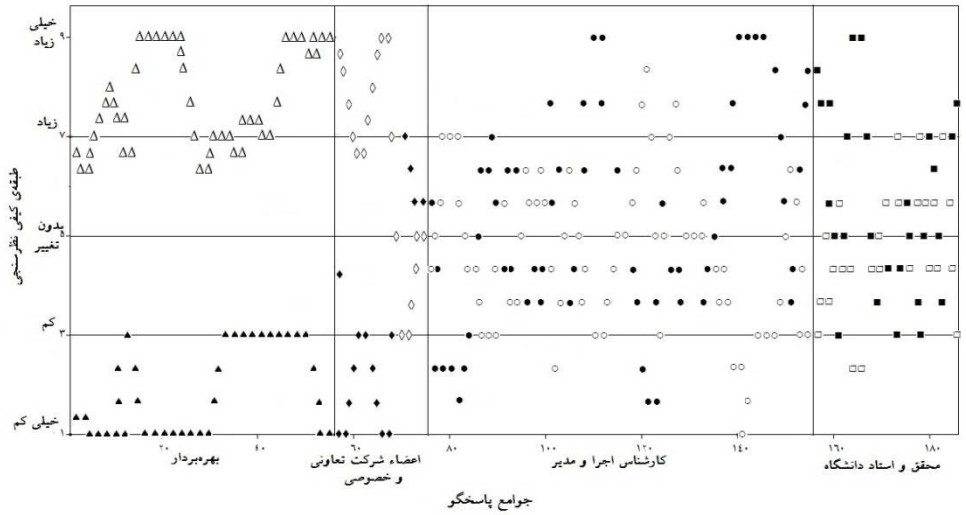
[Downloaded from rangelandsrm.ir on 2026-11-24]
[DOR: 20.1001.1.20080891.1396.11.4.1.4]

تخریب مراتع (با امتیاز متوسط ۵/۳۲) ایجاد نشده است (جدول ۵).

جدول ۵- ارزیابی معیار ناموفق بودن اقدامات و برنامه‌های اداره با توجه به نظرات جوامع پاسخگو

کد	زیرمعیار	میانگین	انحراف معیار	ضریب تغییرات
Social 1	نقش دولت در حفظ و بهبود مراتع در گذشته	۴/۲۲	۲/۷۵	۰/۶۵
Social 2	روند تغییرات نقش دولت در حفظ و بهبود مراتع سال به سال	۴/۷۵	۲/۳۲	۰/۴۸
Social 3	نقش دولت در کاهش تخریب مراتع در گذشته	۴/۳۲	۲/۲۵	۰/۵۲
Social 4	روند تغییرات نقش دولت در کاهش تخریب مراتع سال به سال	۵/۳۲	۲/۲۰	۰/۴۱

بهره‌برداران، نقش و حضور بخش دولتی در حفظ وضع عمومی مراتع را در گذشته در طبقه "خیلی کمتر بوده است الی کمتر بوده است" طبقه‌بندی کردند در حالیکه سایر جوامع پاسخگو آن زیر معیار را در طبقه "کمتر بوده است الی خیلی بیشتر بوده است" رتبه‌دهی کردند. این نشان‌دهنده وجود اختلاف نظر بین کارشناسان اجرا، محققان و استادان دانشگاه در ارزیابی این معیار است. روند تغییرات میزان نقش و حضور بخش دولتی در حفظ وضع عمومی مراتع سال به سال توسط بهره‌برداران در طبقه "بیشتر شده است الی خیلی بیشتر شده است" در حالیکه توسط برخی کارشناسان اجرا، مدیران و محققان در طبقه "کمتر شده است الی بیشتر شده است" ارزیابی شد (شکل ۶).

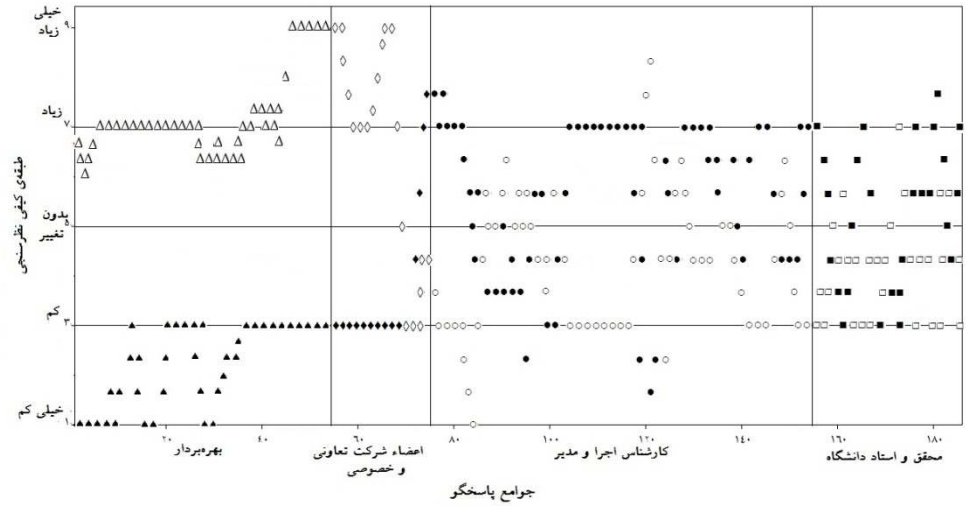
شکل ۶- میزان رتبه‌های اختصاص داده شده به زیرمعیار ارزیابی نقش دولت در حفظ و بهبود مراتع (در شکل بالا؛ علائم توپر(مشکی) معرف زیرمعیار Social 1 و علائم توخالی معرف Social 2 هستند).

بهره‌برداران، نقش و حضور بخش دولتی در کاهش تخریب مراتع را در گذشته در طبقه "خیلی کمتر بوده است الی کمتر بوده است" در حالیکه سایر جوامع پاسخگو آن زیر معیار را در طبقه "کمتر بوده است الی بیشتر بوده است" رتبه‌دهی کردند. روند تغییرات میزان نقش و حضور بخش دولتی در کاهش تخریب مراتع سال به سال توسط بهره‌برداران در طبقه "بیشتر شده است الی خیلی بیشتر شده است" در حالیکه توسط برخی کارشناسان اجرا، مدیران و محققان در طبقه "کمتر شده است الی بیشتر شده است" ارزیابی شد (شکل ۷).

نتایج حاصل نشان‌دهنده‌آن است که ناموفق بودن اقدامات کارشناسان و پروژه‌های انجام شده به‌عنوان یک معیار اهمیت کمتری نسبت به معیارهای کاهش تولید مرتع

[Downloaded from rangelandsrm.ir on 2026-11-24]
[DOR: 20.1001.1.20080891.1396.11.4.1.4]

و کاهش درآمد نسبی بهره‌برداران برای ارزیابی ناکارآمدی نظام مرتعداری ایران دارد.

شکل ۷- میزان رتبه‌های اختصاص داده شده به زیرمعیار ارزیابی نقش دولت در کاهش تخریب مراتع (در شکل بالا؛ علائم توپر(مشکی) معرف زیرمعیار Social 3 و علائم توخالی معرف Social 4 هستند).

بحث و نتیجه گیری

همانطور که نتایج نشان می‌دهند نظام مرتعداری ایران از ابعاد اقتصادی، اکولوژیکی و سیاستی-نهادی کارآمد نیست. کاهش درآمد نسبی بهره‌بردارن عمدتاً به علت کاهش تولید علوفه مراتع و خشکسالی‌ها عنوان شده است. بر اساس ارزیابی پنج‌ساله (از سال ۱۳۸۵ الی ۱۳۸۹)، ۰/۷ درصد از سطح مراتع نیمه‌متراکم کاسته شده است و ۰/۳ درصد بر سطح مراتع کم تراکم افزوده شده است. نمونه‌ای از مراتع در اینجا ذکر می‌شود که حاکی از تخریب کیفی مرتع است: مراتع وسیع دشت مراوه‌تپه از منطقه شمال شرقی گرگان کلاً تا ۱۵ سال گذشته (یعنی سال ۱۳۴۹) یکی از مراتع نمونه با کیفیت خوب و کمیت تولیدی بالا از مراتع قشلاقی کشور به شمار می‌رفته است. در سطحی بالغ ۷۰۰ هزار هکتار با تولیدی بیش از ۵۰۰ کیلوگرم در هکتار علوفه خشک سالیانه تأمین‌کننده خوراک دام بیش از ۲/۵ میلیون واحد گوسفندی در یک فصل چرا مورد استفاده قرار می‌گرفته، در صورتیکه در شرایط موجود آنچه که دیده می‌شود در این دشت وسیع و سطح بی‌آب و علف و گله‌های پراکنده و دام‌های لاغر که به دنبال بوته علفی از یک سو به یک سوی دیگر می‌روند (۱۹). در نیم قرن گذشته، تغذیه دام‌های بهره‌برداران با علوفه دستی بسیار کم بوده و روند رو به فزونی داشته است. همانطور که نتایج نشان داد استفاده از علوفه دستی بعد از ملی شدن جنگل‌ها و مراتع سال به سال افزایش یافته است. نتایج حاکی از عدم رضایتمندی بهره‌برداران از مراتع است. چرا که حل مشکلات بهره‌برداران به افزایش میزان علوفه مراتع بستگی دارد. طبق تحقیقات انجام شده حدود ۸۵ تا ۹۰ درصد کل هزینه‌های دامداری را هزینه‌های تغذیه‌ای دام‌های آنها تشکیل می‌دهد (۴). همانطور که نظرات جوامع پاسخگو هم نشان داد کاهش تولید مراتع و عدم تکافوی نیاز دام بهره‌برداران ریشه در جمعیت زیاد بهره‌بردار و متعاقباً دام آنها دارد که منجر به چرای مفرط دام و کاهش بازدهی تولید علوفه مراتع می‌شود، این با نتایج تحقیقات احمدزاده (۲۰۰۶) همخوانی دارد (۳). در گذشته جمعیت بهره‌بردار کم بود اما بعد از ملی شدن مراتع و تجدید ممیزی بر جمعیت بهره‌برداران مراتع افزوده شد. از طرفی با توجه به اینکه حداقل دام مورد نیاز خانوار، یک گله ۳۰۰ رأسی از انواع دام برآورد می‌گردد (۶)، بهره‌برداران برای رفع نیازهای خود تعداد دام خود را افزایش دادند. این افزایش دام همراه با کاهش سطح مراتع

[Downloaded from rangelandsrm.ir on 2026-11-24]
[DOR: 20.1001.1.20080891.1396.11.4.1.4]

بوده است که بر اثرگذاری بیشتر آن می‌افزاید. این نتایج سایر تحقیقات را نیز تأیید می‌نماید (۱۲).

طبق نتایج به‌دست آمده سطح مراتع به ازای هر خانوار کاهش یافته است و مراتع باقی مانده از کیفیت و کمیت پائینی برخوردارند. این با نتایج تحقیقات ریاضی (۱۹۸۹) همخوانی دارد (۵۶). به نظر می‌رسد این کاهش کمیت مراتع عمدتاً به دوران اصلاحات ارضی و ملی شدن مراتع بر می‌گردد. در این دوره با وضع قوانین متعدد از جمله قانون مرجع تشخیص اراضی موات و ابطال اسناد آن مصوب ۱۳۶۵/۱۰/۱۰ و مانند آن زمینه برای تصاحب اراضی وجود داشت و این را می‌توان به دلیل قانون‌گذاری و مدیریت ناکارآمد و ضعیف دانست، سایر محققان نیز به نتایج مشابهی رسیده‌اند (۲۲ و ۶۰).

همانطور که نظرات بهره‌برداران نیز نشان داد تولیدات مستقیم (محصولات وابسته به مرتع) و غیرمستقیم (محصولات غیروابسته به مرتع) در گذشته بسیار بیشتر بوده است. به نوعی که تولیدات مرتعی شامل انواع محصولات گیاهی، دارویی و لبنی، قالی بافی، صنایع دستی، گلیم بافی و فرهنگ عشایری در گذشته بیشتر بود و روند آن سال به سال کاهش یافته است. چرا که بنا بر نتایج تحقیقات محققین، سهم مرتع در درآمد خانوارهای بهره‌بردار حدود ۷۰ درصد درآمد خالص دامداری آنها می‌باشد (که بخشی از آن علوفه مرتع است) (۳۷). از طرفی کارشناسان اجرا و مدیران معتقدند در حال حاضر نسبت به گذشته گردشگری، زنبور عسل و از این دست بیشتر شده است. به نظر می‌رسد این دوگانگی در آراء به سبک زندگی بهره‌برداران برمی‌گردد. در حال حاضر توجه به گردشگری و زنبور عسل بیشتر از فرهنگ عشایری، صنایع دستی، قالی‌بافی و غیره است و تقریباً فرهنگ غنی عشایری، صنایع دستی، قالی‌بافی و امثالهم امروزه از رونق افتاده است. عرب‌زاده و همکاران (۲۰۱۲) نیز به نتایج مشابهی رسیدند (۱۱). همانطور که بهره‌برداران نیز معتقدند، سبک زندگی و تورم موجود باعث شده است بهره‌برداران دام زیادی وارد مرتع کنند تا بتواند تکافوی زندگی‌شان شود. این با نتایج تحقیقات سایر محققین مطابقت دارد. آنها به این نتیجه رسیدند عوامل اجتماعی- فرهنگی از جمله رشد جمعیت، کوچک شدن خانوارها، تغییر الگوی زندگی (مانند رفاه، وسایل زندگی، نوع تغذیه، هزینه تحصیلات تکمیلی، تأمین درآمد و غیره) دلایل مهم در تغییر کاربری و تخریب عرصه‌های مختلف منابع سرزمین هستند (۲۷). از نظر محققان اکثر خانوارهای طرح‌های مرتعداری به‌ویژه مراتع قشلاقی نقدینگی ندارند و از پس هزینه‌های زندگی خود برنمی‌آیند (۲۷). از طرفی با بروز گرانی افراد بدون هماهنگی بهره‌برداران به طبیعت روی آورده و اقدام به جمع‌آوری محصولات فرعی مراتع می‌کنند (با اینکه مقدار این محصولات را نیز طبق نظرسنجی‌ها نسبت به گذشته کاهش یافته است) که عموماً نیز غیر اصولی بوده و تخریب مراتع را به دنبال دارد (۴۵).

در روش معمول دامداری در مرتع با برآیند هزینه‌ها و درآمدهای حاصل از مرتعداری، درآمد خالص هر رأس دام گوسفند به طور متوسط سالیانه ۱۱۵۰۰۰ ریال برآورد گردیده است (۴۸). با توجه به اینکه هزینه‌های تغذیه دام در میان هزینه‌های بهداشت، درمان، نگهداری و چوپانی با سهم ۵۸ تا ۹۰ بیشترین هزینه‌ها را در مرتعداری در بر دارد (۴۸)، استفاده از بقایای محصولات کشاورزی و گیاهان علوفه‌ای در تغذیه دام‌ها و ایجاد ارزش افزوده به آن تداوم تولید محصولات دامی را تا حدودی توجیه دار نموده است. طبق نتایج حاصل از تحقیقات محققان در منطقه شمال خراسان و مشابه ایستگاه سیساب در هر هکتار مرتع دست کاشت امکان تعلیف حدود ۶ گوسفند یا بز حذفی برای دو ماه فراهم می‌گردد و پس از این مدت می‌توان این دام‌ها را با وزن قابل قبول وارد بازار فروش نمود. افزایش وزن مناسب بره در این مراتع دست کاشت که توسط برخی محققان گزارش شده است (۲۳ و ۵۸)، با توجه به افزایش هزینه‌های مرتعداری و کمبود علوفه مرتع، مبین اهمیت ایجاد مراتع دست کاشت و سایر فعالیت‌ها در جهت تأمین علوفه بیشتر برای دام‌ها و کاهش هزینه‌های خوراک دام است و علاوه بر آن انگیزه برای تولید بره به منظور اقتصادی نمودن مرتعداری مطرح است. در دامداری سنتی، عشایر بیشتر به پرورش دام‌های شیری می‌پردازند تا بتوانند به تولید ماست بپردازند (۵۲). با توجه دلایلی از جمله نیاز به جوشاندن زیاد شیر، کاهش عرصه عشایر با اجرای طرح اسکان عشایر و غیره؛ تعادل دام و مرتع به هم خورده و امروزه تولید زنجیره لبنیات عشایر بسیار فقیر شده است. علاوه بر این با توجه به سبک زندگی و نظام بهره‌برداری

[Downloaded from rangelandsrm.ir on 2026-11-24]

[DOR: 20.1001.1.20080891.1396.11.4.1.4]

عشایر، تولید گوشت چندان مورد اعتنا نبوده است (۳۲ و ۵۳). دامداری به منظور تولید فرآورده‌های لبنی عمدتاً مختص دامداری‌های با پرورش گاو است و از طرفی چون جثه‌ی نژاد گاوهای بومی کوچک است، تولید گوشت به صرفه نبوده؛ در نتیجه در دامداری‌های با دام بزرگ جثه، تمایل به تولید فرآورده‌های لبنی دارند. هدف عمده اقتصادی بهره‌برداران از مراتع، با دام‌های کوچک جثه مثل بز و گوسفند ضمن اینکه از فرآورده‌های لبنی هم استفاده می‌کنند؛ زادآوری و تولید رأس است تا به‌عنوان بره به فروش برسانند یا جایگزین نمایند و میش‌های پیر را به کشتارگاه بفرستند. پس بهره‌بردارن مراتع، دام کوچک را با هدف تولید بره نگهداری می‌کنند و اعتقاد دارند هر چه تعداد بره آنها بیشتر باشد (ولو دام لاغر) سود آنها بیشتر است. با وجودی که اقتصاد جامعه بهره‌برداران به ویژه بر پایه دام بنا شده است، تحلیل اقتصادی نشان می‌دهد که با توجه به درآمد بالاتر حاصل از سایر فعالیت‌ها از جمله فعالیت‌های باغداری، صنایع دستی و کارکارگری؛ متأسفانه روز به روز جایگاه دامداری که شغل اصلی بهره‌برداران به ویژه عشایر بوده است، در اقتصاد آنها تضعیف شده است (۱۶). نتایج محققان فوق نتایج حاصل از این بخش تحقیق مبنی بر کاهش تمایل بهره‌برداران به تولیدات لبنی دامی به علت اقتصادی نبودن را تائید می‌کند.

به نظر می‌رسد حضور دولت در کاهش تخریب مراتع در گذشته خیلی کم بوده است اما درحال حاضر بیشتر شده است و در اصلاح مراتع و بهبود آن نقش مثبتی داشته است بهره برداران نیز بر این باورند. جالب توجه وجود اختلاف نظر و تناقض بین بهره برداران با سایر جوامع پاسخگو است. جوامع پاسخگو (به غیر از بهره‌برداران) معتقدند نقش و حضور دولت در کاهش تخریب مراتع در گذشته و روند آن کم بوده است. آنها دلیل آنرا در مالکیت و بهره‌برداری مشاعی می‌دانند. بطوریکه مالکیت مشاعی با افزایش رقابت در چرا زمینه را برای چرای مفرط، کاهش تولید مراتع و کاهش توان حفاظتی مراتع باز نگه داشته است. مطابق با نتایج سایر تحقیقات، بهره‌برداران تمایل غیرمنطقی به افزایش دام اهلی خود دارند (۴۱). دلیل اصلی این امر تمایل به افزایش درآمد حاصل از دامداری بدون توجه به وضعیت مراتع است. این نتایج نشان دهنده‌ی حاکمیت دیدگاه خصوصی سازی و واگذاری مرتع در بین تصمیم‌گیران و تصمیم سازان است. به‌نوعی که معتقدند ابتدا مسئله مالکیت مراتع می‌بایست روشن شود آنگاه می‌توان مدیریتی مؤثر اعمال نمود. این مطابق با نتایج مطالعات سایر محققان است (۴۷).

به‌طور کلی نتایج تحقیق حاضر نشان می‌دهد در حال حاضر نظام مرتعداری ایران از کارآمدی مناسبی برخوردار نیست و به‌ویژه به لحاظ ابعاد اکولوژیکی و اقتصادی این ناکارآمدی به وضوح قابل مشاهده است. به‌طوریکه در طول نیم قرن گذشته سطح مراتع و تولیدات مرتعی کاهش یافته است و عدم رضایت‌مندی بهره‌برداران از حرفه مرتعداری افزایش یافته است. از طرفی اقدامات و برنامه‌هایی که از طرف سازمان‌های مسئول انجام شده است در وضعیت عمومی مرتع و مرتعداران چندان مؤثر نبوده است. بنابراین معیارهای اقتصادی و اکولوژیکی مراتع معیارهای مناسبی برای ارزیابی کارآمدی نظام مرتعداری ایران است. توصیه می‌شود اقداماتی مؤثرتر حداقل برای حفظ مراتع موجود و توانمندسازی جوامع درگیر مستقیم در مراتع توسط بخش خصوصی و دولتی انجام شود.

[Downloaded from rangelandsrm.ir on 2026-11-24]

[DOR: 20.1001.1.20080891.1396.11.4.1.4]

References

1. Abbasi, R. & A. Abolghasemi., 2001. Investigating effective factors on success and unsucsess of productive cooperatives in Ardabil province. National Conference of Cooperation and Entrepreneurship. 24 and 25 October, Tehran. (In Persian)
2. Abdusalam, M.D. & T. Noguchi., 2006. Evaluation capacity development for participatory forest management in Bangladesh Sal forest based on 4RS stakeholder analysis. Forest policy and Economics, 8: 785-796.
3. Ahmad Zadeh, B., 2006. Investigation of relation between econimical and social factors and desertification. Msc Thesis, University of Gorgan, 166 p. (In Persian)
4. Ahmadi Fard, A., 2001. Investigation the effect of rural Household's economy on destruction of woodland and range in SouthWest of Khanmirzad Basin. MSc. Thesis, University of Gorgan, 147 p. (In Persian)
5. Amrollahi, A. & A. Zare., 2000. Investigating plants diversity in tree grazing intensities (inclusure, moderate and high grazed area). Rangeland and Forest Journal, 4 p. (In Persian)

6. Anonymous, 2000. Determination economic size of rangeland social units in Lorestan, Markazi and Semnan provinces. Department of Natural Resources, Tehran University, 19 volumes. (In Persian).
7. Anonymous, 2000. Iran's rangeland management evaluation. Forest, Rangeland and Watershed Management Organization, Rangeland Technical Buerea, 1ed. (In Persian).
8. Anonymous, 2013. Investigating economic, social and management challenges of range cooperatives of Iran. Final Report, Bureau of Research Planning, Rangeland Management Research Institute, Tehran University, 2ed, 153p. (In Persian).
9. Ansari, N., 2007. Determine of the effective factors of natural resources and their share- Research Institute of Forests and Rangelands – Research design report, 132 p. (In Persian)
10. Ansari, N., S. Seyed Akhlaghi Shal & M. Ghasemi, 2008. Determination of socio-economic factors on natural resources degradation of Iran. Iranian Journal of Range and Desert Research, 15(4): 508-524. (In Persian)
11. Arabzadeh, Z., 2012. Economic valuing of environmental functions of Razavi Khorasan province Rangelnad. Ms. C. Thesis of Agricultural economic, Mashhad University of Frdosi. 94 p. (In Persian)
12. Asadi, H., 1999. Promotion the optimum utilization management of natural resources with emphasis on sustainable development and environmental protection. Jihad Rural Development and Agricultural Promotion, 224-225: 13-17. (In Persian)
13. Azkia, A., 1995. The studying of economic, social and technical of rangeland management plans in the Fars and Kohkiloye and Boyerahmad Provinces. Social Sciences College, Tehran University. (In Persian)
14. Badjian, G.R., D. Ismail., A.A. Mehrabi & M. Shahwahid, 2007. Effect of forage resources (rangeland and cropland) management on livestock production of settled nomads in the Bakkan Region. Iranian Journal of Range and Desert Research, 13(4): 358-368. (In Persian)
15. Badripour, H., 2009. The role of people in rangeland. 4th National Conference of Range and Range Management in Iran. Karaj, 11 November, 414 p. (In Persian)
16. Bakhshi Jahromi, A., 2007. Economic analysis of nomadic production and cost (Case study: Darzeh nomadic, Hamoon-Jazmoorian biom, Kahnouj city). 6th Conference of Agricultural Economic of Iran. Ferdousi University of Mashhad, 3526p. (In Persian)
17. Derakhshan, H., 1994. The role of education and promotion in utilization of rangeland plans. First National Seminar of Range and Rangeland Management in Iran. August, Isfahan, 127-138. (In Persian)
18. Eskandari, N., A. Alizadeh & F. Mahdavi, 2008. Rangeland management policies in Iran. Rangeland Technical bureau, Ponneh Press, 188 pp. (In Persian).
19. Fazilati, A. & H. Hoseini Araghi., 1995. Iran's rangelands and management and restoration methods. Common committee of Rangeland Technical Bureau and Agricultural Extension Organization. (In Persian).
20. Fifth Development Plan, 2006-2010. Jihad Ministry, Forests, Rangelands and Watershed Management Organization, Planning and Budget Bureau. (In Persian)
21. Firuzruz, M., R. Erfanzadeh., M. Ghorbani & S. Rasekhi, 2015. Social network analysis and structural scheme of social relation among rangeland stakeholders (Case study: Takor village, Noor). Journal of Rangeland, 9(3): 244-254. (In Persian)
22. Ggeitury, M., N. Ansari., A. Sanadgool & M. Heshmati, 2007. The effective factores of destruction in Kermanshah rangelands. Iranian Journal of Range and Desert Research, 13(4): 314-323. (In Persian)
23. Ghaderi, Gh., H. Tavacoli., Kh. Abedi & M. Yousefi, 2001. The comparing of weight gain by lambs in grazing mixtures. Range and Rangeland Journal, 7: 9-10. (In Persian)
24. Ghorbani, M., Kh. Rahimi Balkanlou., M. Jafari & A. Tavili, 2015. Analyzing the social capital in rangeland stakeholders network for adaptive co-management (ACM). Journal of Rangeland, 9(1): 91-105. (In Persian)
25. Hajazi, Y. & A. Abasi, 2007. The analysis of the effective factors on rancher's participation. Journal of Economy and Agriculture, 60(2): 683-692. (In Persian)
26. Haji mirrahimi, S.D. & S.M. Nabaee., 2006. Investigation of Chalenges, problems and solutions of natural resources development in Markazi province. New Findings of Agriculture, 1(2): 161-176.
27. Hematzadeh, Y. & N. Khalighi., 2006. Effective factors survey on lake of participation of users in pasture and watershed management design (case study: User of Kchik reagent sphere in Golestan province). Journal of Agricultural Sciences and Natural Resources, 13(4): 88-100. (In Persian)
28. Heydari, G., H. Barani., G. Khoshfar., J. Ghorbani., M. Aghili & M. Mahboobi, 2009. The roleof social wealth on participation in performing pasteurizing projects based on the points of views of their applicants (case study of Balade pastures North of Iran. Pasture Magazine, 3(1): 121-137. (In Persian)
29. Heydari, Q., H. Barani., S.M. Aghili., J. Ghorbani & M.R. Mahboobi, 2011. The relationship between the support services and extension and participation of ranchers in rangeland restoration (Case study: Baladeh rangelands, north of Iran). Journal of Water and Soil Conservation, 17(4): 47-65. (In Persian)

[Downloaded from rangelandsrm.ir on 2026-11-24]

[DOR: 20.1001.1.20080891.1396.11.4.1.4]

30. Heydarpour Tutkale, Z., H. Shabanali Fami., A. Asadi & I. Malek Mohammadi, 2008. A study on the role of membership in forestry cooperatives in the revitalization of forestry resources in the western part of Mazandaran province. J. Agric. Sci. Natur. Resour, 15(1): 21-38. (In Persian)
31. Holloway, I. & S. Wheeler., 2010. Qualitative research in nursing and healthcare. 3rd ed. Chichester, West Sussex, U.K.; Ames, Iowa: Wiley-Blackwell.
32. Hyati, E., 1990. Over viewing to the nomadic life future. Seminar of Nomadic Life Strategy. (In Persian)
33. Institue of Rangeland Managemet Research. 2013. Investigation of economic, and social challenges of rangeland cooperatives. Office of Planning supervision research, Tehran University, 158: 55p. (In Persian)
34. Jaryani, M., 1996. Investigating separating in rangelands of Lar watershed. Ms. C. Thesis in Rangeland Management, College of Tehran University, 173 p. (In Persian).
35. Karami, Sh. & H. Agahi., 2010. Factors Affecting the Success of Cooperatives in Iran: A Case Study of "Out-of-Season Products Cooperatives" in Kermanshah Province. Journal of Village and Development, 13(2): 31-60. (in Persian)
36. Karimi, H., 1977. Range Management. Tehran university press, Tehran. 460p. (In Persian)
37. Khakipour, L., H. Barani., A. Darijani & R. Karamian, 2011. Investigating the share of rangelands in nomadic household's stockbreeding income (Case study: Humian Basin). Journal of Rangeland, 5(4): 430-437. (In Persian)
38. Khalili, V., J. Mahmoudi., Sh. Gholami & N. Gilani pour, 2012. Investigation individual factors effecting on participation of rangers at performance of rangeland management plans (Case study: mountainous rangelands of Vaz catchment of Noor twon). 1th National Conference of Strategies for Achievement to Sustainable Development, 4 p. (In Persian)
39. Khanmohammadi, M., A. Ariapour & M.H. Razzaghi, 2012. Prioritization of barriers to participation in range,s plans from viewpoint of experts (case study: Tehran province, lar moor). Iranian Journal of Natural Ecosystems, 2(3): 99-108. (In Persian)
40. Khorshidi, M. & N. Ansari., 2003. The identification of tribes and villagers' awareness of the degradation of natural resources and its agents in the villages Bazoft, Chahar Mahal and Bakhtiari, survey. Journal of Range and Desert in Iran, 10(1(10)): 95-109. (In Persian)
41. Living, I. & D. Stine., 1987. The common property and pastoral behavior/IAAE-occasional-paper-International-Association of Agricultural Economics, 364-369.
42. Mahdavi, F., 2007. Investigation of Range Management Effects on Arid Rangeland Vegetation (case study Zarandeih Region). Ms. C. Thesis in Rangeland Management, College of Tehran University, 100 p. (In Persian).
43. Martinez-Salgado, C., 2012. Sampling in qualitative research: basic principles and some controversies. Ciencia & amp; Saude Coletiva, 17(3): 613-9.
44. Mashayakhi, A. & M. Asali., 1987. Investigating of rout and cause rangeland degradation and recommendation policies. Plan and Development Journal, 10: 63p. (In Persian)
45. Mirdeilamy, S.Z., 2015. Diagnosis of Iran's rangeland management system problems (Case study: Golestan and North Khorasan Provinces). Ph.D. in Rangeland Sciences, 262p. (In Persian)
46. Moosaei, M. & A. Ahmadi., 2008. Investigating of social factors effecting on housing cooperatives in Iran. Journal of Social Science Letter, 16(34): 99-115. (In Persian)
47. Moradi, E., Gh.A. Heshmati., F. Ghilishli & S.Z. Mirdeilami, 2015. The most important reasons of success and failure of rangeland management plans in Golestan Province. Journal of Rangeland, 9(3): 281-291(In Persian)
48. Najafi, B., 1991. Investigating the nomadic economic insistent and improve of it. Proceeding of strategy of development of nomadic life. Nomadic Publication, 467-485. (In Persian)
49. Namagh, P., 2009. Cooperative management. Trhran, Hestan Press.
50. Niknam Report, 1967. Rangeland classification of Iran in being national of forest and rangeland. (In Persian).
51. Nuseibeh, B. & S. Easterbrook, 2000. Requirements engineering: a roadmap. In Processing of the Conference on the Future of Software Engineering, Tokyo, Japan, 35-46p.
52. Papoli Yazdi, M.H., 1994. Livestock and migration. Forest and Rangeland Journal. Forests and Rangelands Organization. (In Persian)
53. Papoli Yazdi, M.H. & A. Koochaki., 1990. Rangeland portion in livestock productions of Khorasan. Journal of Geographical Researches. V. 12. (In Persian)
54. Rangeland Technical Office, 2003. Balance of range and livestock plan. Organization of Forest and Rangelands, Tehran, 62 P. (In Persian)
55. Rangelands Affairs Bureau., 2014. General information of rangelands till 2013 (Rangeland classification, distinguishing, rangeland management plans, functions and budget). Forests, Rangelands and Watershed Management Organization, 13p. (In Persian)
56. Riazi, B., 1989. View of natural resources degradation trend. Geographical Researches Journal, 18: 26-43.

[Downloaded from rangelandsrm.ir on 2026-11-24]
[DOR: 20.1001.1.20080891.1396.11.4.1.4]

57. Rouhi, F., H. Irannejad., G.A. Heydari & J. Ghorbani, 2010. The role of social factors on ranchers participation in range management plans (Case study: Rangeland of Ghaemshahr). Journal of Rangeland, 4(3): 474-483. (In Persion)
58. Saghi, D.A. & H. Tavacoli., 2007. The comparing of growth after weaning of Kordi, Moghani and Chini lambs in pastures in northern Khorasan. 2th Congress of Livestock Sciences and Aquatic. 1713-1715. (In Persian)
59. Sayari, A. & S. Khalilian., 2002. Economic Analysis of assigned rangeland plans of east Azarbayejan (Case study: Mianeh Twon). Iranian Journal of Range and Desert Research, 9(1): 29-30. (In Persian)
60. Shahraki, M.R. & H. Barani., 2012. Examining factors on destruction of Golestan province rangelands. Journal of Conservation and Utilization of Natural Resources, 1(3): 59-78. (In Persian)
61. Shahraki, M.R., A. Abedi-Sarvestani., B. Behmanesh & Y.M. Kouse-Gharavi, 2014. A correlation analysis of the management practices and the effectiveness of range management cooperatives in Golestan province. Cooperative and Agricultural Journal, 10: 45-64. (In Persian)
62. Shamsoddini, A. & S. Khalilian., 2000. Economic Analysis of rangelands in rangeland management plans framework (Case study: Fars province, Mamasani city). Journal of Agricultural economic and Development, 30: 145-170. (In Persian)
63. Sharifinia, Z. & M. Mahadavi Hajilouee., 2011. The Role of Social and Rural Economic Poverty in the Environment Destruction. Human Geography Research Quarterly, 76: 67-84. (In Persian)
64. Shokatfadaee, M. & A. Sanadgol., 1999. Introduction of range and livestock grazing management. Beurea of project and planning and research affairs. Education and research of Jihad Ministry. 200 p.
65. Struwig, F. & G.B. Stead., 2001. Planning, designing and reporting research. Pearson Education South Africa.
66. Taheri, T., 1971. Remined of rangeland and forage problems in Iran. Management and Planning Organization and Rangeland Technical Bureau. (In Persian)
67. Taleb, M., 2008. Principles and Cooperative ideas. Tehran: Tehran University. (In Persian)
68. Tashakkori, A. & C. Teddlie., 2003. Handbook of mixed methods in social and behavioral research. Thousand Oaks, Calif.; London: SAGE Publications.
69. Yazdan panah, L. & F. Samadiyan., 2009. The elements contributing to the achievement of cooperative companies a case study of Handicrafts in Kerman Province. Cooperation and Agricultural Journal, 20(202, 203): 19-34. (In Persian)

[Downloaded from rangelandsrm.ir on 2026-11-24]

[DOR: 20.1001.1.20080891.1396.11.4.1.4]